

Balogh–Ebner Márton

„AZ ÁTKOS MÚLT MARADVÁNYAINAK EGY RÉSZÉT FELSZÁMOLTUK”

Szociálpolitika a gazdaság és az ideológia csapdájában a Kádár-korszakban

Az 1950–60-as évek fordulóján csökkent a mezőgazdasági termelés, 1962-re a visszaesés 10%-os volt.¹ Ennek okát Solt Ottilia sommásan összefoglalta: a kollektivizálás következtében a parasztság egyharmada elmenekült a mezőgazdaságból, de a város nem tudta ezt a népességet maradéktalanul felszívni. Így ez a réteg a munkásság periferiájára került, ahol munkalehetőséget ugyan kapott, de tisztos fizetést nem, ami versenyképtelenséghez és reménytelen leszakadáshoz vezetett.² Ezt kiegészítve Romsics Ignác rámutat: akkora zavarokat okozott a mezőgazdaságban a munkaerő elszívása, hogy a termés betakarítása diákokra és a katonaságra hárult, ezen felül a hiányzó mennyiséget külföldről kellett behozni.³ A rossz termelési eredmények miatt 1964-ben döntés született egy reform kidolgozásáról és bevezetéséről. Érdekes módon Erdei Ferenc is részt vett az előkészítésben, míg Veres Péter ellenezte azt, hozzá hasonlóan a pártvezetés több tagja, például Biszku Béla sem értett egyet a reformmal.⁴ Az ellenzők szerint a háztáji gazdálkodás bevezetése a szocializmus lényegének feladásához vezetne, így a reformokat támogatók és ellenzők között Kádár János óvatos részvételével kompromisszum született, mely így szólt: „Lehetővé kell tenni, hogy a szocialista gazdaságban az áruviszonyoknak és a velük összefüggő gazdasági kategóriáknak: a piacnak, áraknak, önköltségnek, nyereségnek, hitelnek stb. az eddiginél lényegesen nagyobb, aktív szerepe legyen.”⁵

Romsics megjegyzi, hogy a gazdasági reformelképzelések csak részleges bevezetése – aminek oka a Szovjetunió rosszallásán túl a belső ellenzék Nyers Rezsővel szembeni támadása is volt – azt eredményezte, hogy 1973–1974-ben a falusi állattalomány az alacsony felvásárlási ár és kiemelt adózás miatt erősen csökkent; például a kocaállomány a 69%-ára esett vissza. Ennek következménye volt többek között a külföldi hitelek felvétele.⁶

Ami a szociálpolitikát illeti, Ferge Zsuzsa úgy fogalmaz: az 1950-es években önálló szociálpolitika még nem létezett, ezért e terheket a gazdaságpolitikának kellett viselnie.⁷ A korszakra a szegénység kategorikus tagadása jellemző, a szociálpolitikának tehát egy

¹ ROMSICS Ignác: *Gazdasági reformok a Kádár-korban* = Uő.: *Történelem, történetírás, hagyomány. Tanulmányok és cikkek 2002–2008*, Osiris, Budapest, 2008, 116.

² SOLT Ottilia: *Méltóságot mindenkinek. Összeíjtött írások I.*, Beszélő, Budapest, 1998, 242–245.

³ ROMSICS, *Gazdasági reformok a Kádár-korban*, 116.

⁴ Uő., 117–118.

⁵ Uő. Lásd még *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1963–1966*, szerk. Vass Henrik, Kossuth, Budapest, 1968, 238–239.

⁶ ROMSICS, *Gazdasági reformok a Kádár-korban*, 119.

⁷ FERGE Zsuzsa: *Fejezetek a magyar szegénységpolitika történetéből*, Kávé, Budapest, 1998, 107.

ilyen fogalomhiányos közegben kellett hatást elérnie. Még 1983-ban is mellőzendő volt a szegénység szó használata, tehát szegénység, illetve szegénységpolitika esetén a *szocialista humanizmus* és a *fizikai és társadalmi egyenlőtlenségek csökkentése* szófordulatokat használták.⁸ Az MTA által kiadott Szociálpolitikai Értesítő szerint „a lakosság tömeges szegénységének megszűntetése és a teljes foglalkoztatottság megvalósult”. A fennálló problémák azonban nem annak tulajdoníthatók, hogy ez esetleg mégsem történt volna meg, hanem, mint fogalmaznak, „egy sor olyan probléma alakult ki, amire eddig nem volt eszköz”.⁹ Ennek kapcsán Valuch Tibor így fogalmaz: „a jelenségek magyarázata és értelmezése elvesztette a kellő objektivitást és apologetikussá vált. Ez elsősorban az aktuális ideológiai-politikai elvárásokhoz igazodó szerzőkre volt jellemző. Ugyanakkor az ideológiamentes munkákban a sajtószabadság hiánya gyakorta lehetetlenné tette a dolgok néven nevezését, ami a leíró jellegű kategóriák burjánzásához vezetett.”¹⁰

Tehát egymás mellett jelentek meg a gazdaságpolitikában a nagy ívű, erőltetett iparosítást eredményező tervek a kapitalista országok túlszárnyalásáról, illetve az e tervek káros hatásainak ellensúlyozására kidolgozott reformelképzelések. Az utóbbiakra nem csak azért volt szükség, hogy tompítsák a szovjet típusú beruházások fogyasztásra gyakorolt negatív hatását, hanem azért is, mert az MSZMP-ben felismerték a szociális feszültségek 1956-ban játszott szerepét.¹¹ Másfelől a korszakban – és ez nem csak az 1973 előtti időkre érvényes, a válság a szociális ellátás területén nem okozott éles cezúrát – a szociálpolitika a pártállam által megszabott keskeny sávba szorult vissza, amiben egyaránt szerepet játszott a sajtószabadság hiánya és a kötelező politikai irányvonal.

Szociális viszonyok 1973¹² előtt

A Központi Statisztikai Hivatal (KSH) kimutatásaiból tudjuk, hogy 1960 és 1980 között a fizikai dolgozók bérfelzárkóztatása a szellemi dolgozókhoz a fogyasztási javak vonatkozásában is megtörtént. A reálbér-növekedés a korszakban 3,8%-ot tett ki.¹³ Érdeemes az 1970-es évek közepéig tartó szakaszt leválasztanunk az azt követő évektől, ugyanis a reálbér-növekedés ha nem is állt le 1975-ben, de lassulni kezdett, illetve az 1960-as évek növekedési mutatói nagyobbak, mint az 1970-es évekéi.¹⁴ Emellett mindenképpen meg kell említeni, hogy míg Valuch Tibor szerint a 1960–1970 közötti infláció elhanyagolható mértékű, addig 1970 és 1975 között 2,8%-os, az 1975 és 1980 között pedig már 6,3%-ot tett ki; tehát a kereset vásárlóértéke még kisebb mértékben nőtt a

⁸ *Előzetes elképzelések a szociálpolitikai rendszer módosítására*, szerk. Gayer Gyuláné, Szociálpolitikai Értesítő 1983/2., 4.

⁹ *Uo.*

¹⁰ VALUCH Tibor: *A „gulyáskommunizmus” = Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről*, szerk. Romsics Ignác, Osiris, Budapest, 2005, 263.

¹¹ *Uo.*, 368.

¹² Mint látni fogjuk, az olajválság éve nem jelent olyan éles cezúrát, mint amekkorát például 1929-es év esetében.

¹³ *Háztartásstatisztika 1980*, KSH, Budapest, 1982, 8.

¹⁴ VALUCH, *I. m.*, 273–274.

hetvenes évek második felében.¹⁵ Hasonló tendencia látható a fogyasztási javak eloszlásánál is, az 1960-as adatokhoz képest az 1975-ben mértek esetében a jövedelmen belül az élelmiszerre fordított kiadások mértéke nagyot csökkent, kiváltképp a parasztságnál, de mindhárom legnagyobb társadalmi csoportnál is. Az 1980-as mérések alapján pedig kis növekedés látható. Ebből egyfelől következik, hogy a válság az 1970-es években nem rögtön éreztette hatását, hanem lassan erodálta a gazdaság szerkezetét, ami a lakosság fogyasztására is kihatott. Ennek további bizonyítására majd a fogyasztás részletesebb vizsgálatakor térek rá.

A felmérés hiányossága, hogy foglalkozás, nem pedig jövedelmi szintek szerint tárgyalja a lakosság fogyasztását. Ennek oka a már említett körülmény, hogy a szegénység vizsgálata csak esetleges lehetett, mivel hivatalosan nem is létezett szegénység. A későbbiekben bemutatandó szegénység mindenképpen az első két rétegből kerül ki.¹⁶ Ez természetesen nem jelenti azt, hogy ez a kitétel kizárólagossá tenné a szegénységben élők besorolását ezekbe a rétegekbe. Az viszont biztonsággal megállapítható, hogy a szegényeket is magukban foglaló csoportok javuló életkörülményeivel együtt a szegényekéi is javultak; az 1960-as években erőteljesebben, az 1970-es évek első felében pedig kisebb mértékben, mégis számottevően. Az élelmiszerekre kiadott jövedelmi hányad csökkenése elsősorban azt jelenti, hogy a fizetések növekedésével más kiadási tételek (például a tartós fogyasztási cikkek) emelték az életszínvonalat. Az ilyen termékek megoszlása a KSH kimutatása szerint a munkásság (1a táblázat), illetve a parasztság körében (1b táblázat) 100 főre vetítve az 1a–b táblázat adatai¹⁷ szerint alakult.

1a táblázat

	1960	1975	1980
hűtőszekrény	1 db	72 db	91 db
porszívó	4 db	86 db	95 db

1b táblázat

	1960	1975	1980
hűtőszekrény	-	60 db	84 db
porszívó	-	33 db	69 db

¹⁵ Uo., 379.

¹⁶ HUSZÁR István: *Hátrányos helyzetűek Magyarországon*, Szociálpolitikai Értesítő 1985/1., 23.

¹⁷ Forrás: *Háztartásstatistika 1980*, 13.

Hatalmas fejlődés figyelhető meg a munkásság, illetve a parasztság körében az 1960 és az 1975 közti időszakban. Emellett egy újabb számsor bizonyítja, hogy az olajválság nem hozott akkora visszaesést, mint amelyet az 1929-es világválság. Fontos különbségre hívja fel a figyelmet a kimutatás a parasztság és a munkásság között, ami egybevág Huszár István fent hivatkozott állításával. Ha a táplálkozási különbséget vizsgáljuk a parasztság és a munkásság között, akkor láthatjuk, hogy a parasztság egyoldalú táplálkozása nagyot javult az 1960-as évek során, behozva a lemaradását (2. táblázat).

2. táblázat¹⁸

	Kg/fő/év	1960	1970	1975
Munkásság	Húsfogyasztás	40,87	52,96	61,46
	Burgonyafogyasztás	71,37	63,87	60,68
Parasztság	Húsfogyasztás	37,61	59,49	65,22
	Burgonyafogyasztás	90,62	75,62	65,63

Egyfelől tehát elmondható, hogy míg a parasztság az 1960-as felmérés alapján húsnál jóval több burgonyát fogyasztott, ez az arány megváltozik 15 év alatt. Olyannyira, hogy a húsfogyasztás lényegében utoléri a burgonyafogyasztást, ráadásul meghaladja a munkásság húsfogyasztását is, amely 1960-ban megelőzte a parasztségét. Ha viszont az inaktívakat vizsgáljuk, akkor azt láthatjuk, hogy az élelmiszerre költött jövedelem aránya jóval magasabb; tehát Huszár István megállapítását, mely szerint a nyugdíjasok is a legszegényebbek közé tartoztak, a KSH elemzései alátámasztják.

Huszár felmérései alapján 1968-ban 1,5 millió fő élt a létminimum alatt.¹⁹ Ezzel szemben Valuch Tibor számításai árnyalják a képet, mert míg az általa idézett jövedelemstatisztika 1,4%-ra teszi azok számát, akik a szegénységi küszöb alatt élnek (ami közel azonos számot takar), megállapítja, hogy a lakosság közel egyharmada, 3,3 millió fő él tartósan a minimum szinten.²⁰ Ferge Zsuzsa a „relatív szociális” szegénységben élők számát egy hosszútávú összehasonlítás részeként 1960-ban 3–4 millió főre tette.²¹ Nem csak a jövedelmi szint alapján tekinthető egy társadalmi réteg szegénynek, mert Ferge és a másik két szerző közti nagy különbség a többi szegénységi adat alapján válik kimutathatóvá. Ferge szerint ugyanis a jövedelmi különbségeket bemutató KSH-adatokra támaszkodó számsor alapján 1962-ben az átlagjövedelem fele alatt a lakosság 10 százaléka rendelkezett, a szegénységi küszöbnek tartott kétharmad alatt pedig 26 százalék élt.²² Tehát a 3–4 milliós szám csak akkor lehetne jövedelem alapján valós, ha mindenkit szegénynek tekintenénk, aki az átlagjövedelem 75%-a alatt élt. Ez azonban nem

¹⁸ Forrás: *Háztartásstatisztika 1980*, 32.

¹⁹ HUSZÁR: *I. m.*, 18.

²⁰ VALUCH: *I. m.*, 379.

²¹ FERGE: *I. m.*, 46.

²² *Uo.*, 43.

fedné a valóságot. Ebből a szempontból revízióra szorulnak Huszár István számításai. A jövedelmi statisztika egyfelől elfedi a segélyrendszer által megnövelt jövedelem mögött rejtőző szegénységét. Ferge Zsuzsa Anglia esetében Peter Townsend 1968–69-es állapotokra vonatkozó számait²³ idézi, ami alapján a 6%-os szegénységi ráta a segélyezetttekkel együtt már 28%-ra módosul.²⁴ Ferge ezután kijelenti, hogy számításai csak az angolszász módszer alkalmazásával készült becslések, s emiatt erősen támadhatóak. Egyfelől magam is alacsonynak tartom a másfélmilliós szegénységi arányt éppen a Ferge által is ismerttetett okokból, ám szerintem nem csak a segélyrendszer mögé bújtatva található meg a szegénység fennmaradó hányada. A rossz lakásviszonyok elemzése révén a társadalom egy olyan szegmensét mutathatjuk be, amelynek jelentős része egyszersmind a legrosszszabbul keresők közé is sorolható, de feltételezésem szerint azoknál nagyobb létszámú réteget tesz ki.

1. kép

A Mária Valéria-telep 1970-ben, háttérben a József Attila-lakótelep²⁵

²³ Peter Townsend (1928–2009) angol szociológus, a relatív szegénység definíciójának megfogalmazója.

Lásd Peter TOWNSEND: *Poverty in the United Kingdom*, Penguin, London, 1979, 31.

²⁴ FERGE: *I. m.*, 44.

²⁵ A kép forrása: Fortepan.hu.

A városi nyomortelepek, mint amilyen a Mária Valéria-telep is volt, az 1950-es évek második felében nagyrészt eltűntek Budapestről. 1960-ban a telep felszámolása után a következő nyilatkozatot tették közzé: „Jelentjük, hogy az átkos múlt maradványainak egy részét, kerületünk szegyenfoltját, a Mária Valéria telepet 1960. év végével teljes egészében felszámoltuk. Eltűntek a fából összetákolts viskók és velük együtt a hírhedt Valéria telep is. A lakásosztály dolgozói részére ez a nap ünnepnapnak számít, annál is inkább, mert ez a nap kerületünk fejlődésében történelmi jelentőséggel bír. Köszönjük Pártunknak és kormányunknak, hogy lehetővé tette ennek megvalósítását.”

Ez azonban nem jelentette azt, hogy a valóságban is megszűntek volna a nyomortelepek, az 1. képen is látszik, hogy a hírhedt Mária Valéria-telep egyes részei még állnak. Az 1960-as évek szociálpolitikájára jó példa, amit Nagy-Csere Áron említ, miszerint a „valériások” tisztában voltak korlátaikkal: „– Azt beszélük, nem nekünk való még a modern bérház, jó lesz nekünk a régi is. – Bánja a fene, csak lenne már egy szoba-konyhás lakásom...” Majd a következőképpen folytatja: „Ennél sokkal sarkosabban fogalmaz a Magyar Nemzet újságírója, aki szerint »veszélyes a lebontott putrik bérlőit csoportosan áttelepíteni az új lakásokba, mert mondjuk meg őszintén, ezeknek egy része laza erkölcsű.«”²⁶

Nagy-Csere nem tér ki a telepek felszámolásának egy olyan aspektusára, amely meghatározta, s részben ma is meghatározza a budapesti belváros képét. Solt Ottilia hívta fel rá a figyelmet, hogy a nyomortelepek felszámolásával elslumosodott számos olyan régi belvárosi negyed is, ahol sok régi, rossz állapotú, komfort nélküli bérház állt.²⁷ Ez a tendencia jól kitűnik a fent idézett párbeszédéből is. Solt kutatásai alapján a szegénység – ha az életszínvonalat, és nem csak a jövedelmi szintet vesszük figyelembe – nagyobb, mint az a jövedelmi adatok alapján várható. Állítása szerint ugyanis az 1970-es évek elejének szegénytelepei pont ott alakultak ki, ahol az 1950-es évek előtt is már léteztek, az ipari régiók mentén. Így az 1960-as években még (!) e telepek lakói elsősorban munkások. Ez a tendencia éppen az 1970-es évek elején kezdett megváltozni.²⁸ Solt Ottilia a szocialista városrendezésről a következő írja: „Elsősorban a szem előtt lévő nyomortelepeket bontották le a főváros építési hatóságai, a megmaradó tengernyi szegény városrésznak pedig rendezték a »kirakatait«. A főútvonalak mentén új magas házak épültek, más épületeket korszerűsítettek, tataroztak, úgyhogy az, aki a Belvárosból villamoson, autóbuzson vagy autón megy akármelyik külső kerület felé, szinte semmit sem lát Budapest – főleg Pest – igazi arcából. De aki a Belvárost kivéve bárhol betér a mellékutcákba, különösen, ha a kapukon is benéz, szegénységet és szegénységet talál.”²⁹

²⁶ NAGY-CSERE ÁRON: *Nyomortelepből mintalakótelep. Szocialista városrehabilitáció vagy a szegények fegyelmzése*, Korall 40. (2010), 59.

²⁷ SOLT: *I. m.*, 246.

²⁸ *Uo.*, 246–247.

²⁹ *Uo.*, 247–248.

Solt egyik legfontosabb kutatási területe a magyar cigánysághoz kapcsolódik. Megállapítása szerint a budapesti cigányság zöme szegény,³⁰ de ezen felül a legrosszabbul a cigánytelepek lakói, illetve a segédmunkások élnek.³¹

A cigányság szociális helyzete Magyarországon 1973 előtt

Mielőtt rátérnék az alcímben szereplő kérdés tárgyalására, meg kell magyaráznom magát a címet és a vizsgálat okát. Egyfelől a mai társadalom feszültségeinek és szociális problémáinak jelentős része visszavezethető a magyar cigányság integrációjának hiányosságaira. Solt Otilia felvetései, a kérdés súlyosságának hangsúlyozása úttörőnek számított.³² Meglátásai azért lehetnek a halála után közel két évtizeddel is aktuálisak, mert egyrészt a probléma forrása, másrészt az iránya is hasonló; a mai szociális helyzet a 30-40 évvel ezelőttinek a következménye. A fenti okok, valamint a máig ható integrációs probléma miatt éreztem szükségét, hogy a kérdéssel külön foglalkozzak. Solt meglátásait osztja Nagy Pál is, aki szerint az, hogy szocialista rendszer az integrációt tulajdonképpen az iparosításban látta, egy paradoxonszerű csapda.³³

(A cigánysághoz³⁴ való viszony a „felszabadulás”-ig)³⁵ A cigányság integrációs lemaradása, a társadalom perifériájára szorultsága nem egyszerre ment végbe, miként erre Dupcsik Csaba is felhívta a figyelmet: a folyamatos bevándorlások miatt a korábban érkezők sikeresen asszimilálódtak,³⁶ de a 19. század folyamán a gazdaság átalakulása miatt hagyományos munkavégzésük folytán egyre inkább fejlődő környezetük perifériájára szorultak.³⁷ A leszakadást fokozta, hogy egy időben a foglalkozások iránti kereslet eltűnésével a többségi társadalom részéről megindult a cigányság kriminalizálása.³⁸ Paár Ádám tanulmányában felhívja a figyelmet arra, hogy a keletről érkező oláh cigányság szociális elmaradottsága

³⁰ *Uo.*, 191.

³¹ *Uo.*, 196.

³² Lásd SOLT: *I. m.*, 187–211, 289–301.

³³ NAGY Pál: *Cigány csoportok és az együttélési modellek változásai a Kárpát-medencében a 15–20. században* (előadásjegyzetként elhangzott a Történelemtanárok 17. Országos Konferenciáján, 2007. október 13–14-én), 4.

³⁴ Dolgozatomban a roma helyett tudatosan használom a *cigány*, *cigányság* megnevezést, így jóval szélesebb csoportra utalhatok, ugyanis a *roma* elnevezés nem foglalja magában a cigányság egészét.

³⁵ A felszabadulás korszakhatáráként részemről egyfelől takarja az 1945-ös rendszerváltozást mint határt, másrészt utal az államszocialista rendszer szóhasználatára. Mint az az alábbiakban kiderül, sok esetben az 1944/45 előtti rendszert túl sötétre festették, míg az azutánit túl optimistán, a „szocialista humanizmus” jegyében ábrázolták. Így részemről a szó használata egy mentalitásbeli határt is jelöl, ami több, mint egyszerűen a politikai rendszerek közti választóvonal.

³⁶ DUPCSIK Csaba: *A magyarországi cigányság története. Történelem a cigánykutatások tükrében, 1890–2008*, Osiris, Budapest, 2009, 89.

³⁷ KEMÉNY István: *A magyarországi romák*, Változó Világ 2000/31. (www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/altalanos/valtozo_vilag_sorozat/a_magyarorszag_i_romak/pages/001_tortenelem.htm).

³⁸ PAÁR Ádám *Cigány emberevők? Egy per tulajdonságai* (Kisebbségkutatás 2011/4.) tanulmánya nyomán írott tanulmányomban megvizsgáltam az általa vizsgált korszak utáni ezen irányú folyamatokat is: BALOGH-EBNER Márton: *„Tudok egy olyan esetről”. A cigányság kriminalizálása a XVIII. századtól az 1945-ig terjedő intervallum-*

miatt felerősödő kollektív xenofóbia következtében a már Magyarországon élő többi cigányt is negatív megkülönböztetések érték.³⁹ A Horthy-korszak szociális politikája nem hozott átfogó intézkedéseket a cigányság szociális integrációjára. Ennek oka részben kereshető abban is, hogy a Trianon után érkező menekültáradat a szociális intézkedések terén elsőbbséget élvezett. Kormányzati szinten ugyan nem volt sem integrációs, sem szegregációs megoldástervezet, azonban ez nem jelenti azt, hogy egyes hivatalnokok ne terjesztettek volna be javaslatokat. Ezek a felvetések, módszerek végül a tárgyalt időszak után, elsősorban csak a közvetlen a német megszállás után váltak valóra. Endre László⁴⁰ 1934-ben a következő brutális módon akarta megoldatni a „kóborcigány-kérdést”: „Az egész ország kóborcigányait [...] koncentrációs táborokba kell gyűjteni, gyermekeiket kivétel erre a célra rendelt külön menhelybe vagy épületbe beutalni. Az állami koncentrációs táborokban a kiadások is a legalacsonyabbra csökkenthetők a tömegélelmezés útján [...] szükséges eljárás, hogy a generációkon át kimutathatóan rovott múltú, aljas ösztönökkel terhelt rablógyilkos, valamint vérbajos, tuberkulotikus stb. betegségben szenvedő cigányok sterilizáció, magtalanítás alá kerüljenek.”⁴¹

Am ha a cigányokkal kapcsolatos szociálpolitikát vizsgálánánk a két világháború közötti időszakban, akkor teljesen új kutatásra lenne szükség. Ennek oka egyfelől az, hogy nem áll rendelkezésre a cigányság integrációs problémáira vonatkozó egykorú szakirodalom. Dupcsik Csaba ennek okát abban látja, hogy a két világháború közti Magyarország társadalmi viszonyai teljes mértékben bemerevedtek, és a hivatalos keretek kizártak minden modernizációt, asszimilációs törekvést.⁴² Nagy Pál kiemeli, hogy a Nagyatádi-fele föld-reformban sem foglalkoznak a cigánysággal, mintha jelen sem lett volna ez a népesség, amely ekkor különben még nem volt nagyszámú.⁴³ Endre László működése ugyan nem az egyetlen,⁴⁴ de igen jellemző példája a xenofóbiának. Ezt jól szemlélteti, hogy a korszakban a cigányság megjelenítése a nyilvánosság felé⁴⁵ is csak a – kurzus által vállalható tartott – cigányzenészeket keresztül történik meg. Ez ugyan pozitív képnek szánt megjelenítés, de elfedi a nyilvánosság elől a valódi integrációs problémákat. A cigányság problémáinak kezelésére törvényi szabályozás a korszakban nem született. A II. világháború utáni szakirodalomban kifejezetten sematikus és leegyszerűsítő módon jelenik

ban, 2013, www.policity.eu/belpolitika/2013/01/24/a-ciganysag-kriminalizalasa-a-xviii-szazadtol-az-1945-ig-terjedő-idoszakban-i-resz/.

³⁹ PAÁR: *I. m.*, 537–538.

⁴⁰ Endre László (1895–1946) 1924 és 1937 között a gödöllői járás főszolgabírója, később Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánja. Már az 1920-as években antiszemita teoretikus, személyesen találkozott Hitlerrel is. Fajvédő pártja fuzionált Szálasi nyilas pártjával. Adolf Eichmann-nal a gettószállítás és a deportálás részleteit dolgozta ki. A nyilas hatalomátvétel után Szálasi kinevezte a hadműveleti területek polgári igazgatásának kormánybiztosává. 1946-ban háborús bűnösség vádjával felakasztották. Vö. www.holokausztmagyarorszag.hu/index.php?section=1&chapter=14_3_1&type=content.

⁴¹ ENDRE László: *A kóborcigány-kérdés rendezése = A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban 1422–1985*, szerk. Mezey Barna, Kossuth, Budapest, 1986, 225.

⁴² DUPCSIK: *I. m.*, 95.

⁴³ NAGY: *I. m.*, 10.

⁴⁴ Dupcsik Csaba kiemeli, hogy a Népegészségügy című folyóirat 1939–1944 között 16 cikkben foglalkozott a „cigánykérdéssel”: DUPCSIK: *I. m.*, 105.

⁴⁵ 1920–30-as évek filmhíradóiban nem jelenik meg a cigányság szociális helyzete.

meg a cigányság, lásd például: „A Tanácsköztársaság bukását követően az egyre erősödő faszálódás erősítette a cigányokkal szembeni diszkriminációt is, aminek a végső eredménye az volt, hogy a cigány gyerekeket iskola helyett koncentrációs táborba fogadták [!].”⁴⁶

A diagnózis ugyan helyes lehetne, kiváltképp, hogy ha az imént idézett Endre László-előterjesztésre gondolunk, de nem mélyreható és semmiképpen sem kizárólagos. Szó szerinti helyességét természetesen Dupcsik Csaba átfogó munkája sem igazolja, de a cigányholokauszt kutatásai alapján – tekintve, hogy a kérdés részben máig feltáratlan – hozzávetőlegesen 5000 és 10 000 fő közti veszteséget jelenthet.⁴⁷ Sem átfogó szabályozás nem jött létre, sem a cigányság életkörülményeinek javítását célzó – vagy azokat szabályozó – törvény nem született. Nem voltak cigánytelep-szanálási programok sem – a kérdés rendezése járónként változott és változhatott is. Így a *Cigányok honnét jöttek – merre tartanak?* 1983-as helyzetértékelését nem tekinthetjük hitelesnek, az 1950-es évekre jellemző politikai narratívát folytatja, a Horthy-rendszert egyenesen fasiszta rendszernek tartó Andics Erzsébet hagyományaira alapozva. E narratíva legnagyobb veszélye pedig abban rejlik, hogy így a probléma gyökere nehezebben definiálható. Meglátásom szerint a fent idézett *szocialista humanizmus* felfogásából adódóan elfogadhatatlan volt az a tény, hogy a cigányság jelentős része közel negyven év szocializmus után is a rendszer által tagadott szegénységben élt. Vagyis az 1930-as évek cigánysággal kapcsolatos szociálpolitikáját sötétebbre kellett festeni, mint amilyen volt, ahhoz, hogy megmagyarázható legyen a cigányság 1983-as állapota. Valuch Tibor a Kádár-rendszer iránti nosztalgia okát abban látja, hogy a rendszerváltás veszteseinek csoportjai szívesebben tekintenek vissza a kiszámíthatóbb korszakra. Az érintetteket azonban nem határozza meg pontosan. Szerinte ugyanis ezek a csoportok a következők: nagyipari munkások, alacsony iskolázottságúak, az agrárszféra fizikai foglalkozású alkalmazottjainak többsége, romák, (kis) nyugdíjasok.⁴⁸ Mint látni fogjuk, a cigányság tulajdonképpen⁴⁹ részhalmaza az összes többinek, a rendszerváltás után munkanélkülivé váló cigányság döntő hányada éppen ezekből a csoportokból került ki. Kérdésselvetésem tehát: valóban a Horthy-korszak alatti diszkrimináció vagy a szocialista kísérletek befejezetlensége, sőt esetleg hiányosságai az okai a cigányság máig elmaradt teljes integrációjának?

(A cigányság helyzete az államszocializmusban az 1970-es évekig) A már hivatkozott 1983-as mű a cigánypolitika lényegi kérdései közé sorolja az MSZMP 1961-es kongresszusán meghatározott tételt, mely szerint a cigányság nem nemzetiség.⁵⁰ Ez tulajdonképpen Pogány

⁴⁶ *Cigányok, honnét jöttek – merre tartanak?*, szerk. Szegő László, Kozmosz, Budapest, 1983, 304. (Az idézet szemléletesen mutatja be azt az erősen sematikus képet, amit a kérdésben hangoztatott az új, 1945 utáni rendszer.)

⁴⁷ DUPCSIK: *I. m.*, 110.

⁴⁸ VALUCH: *I. m.*, 363.

⁴⁹ Ez a természetesen nem igaz a magyar cigányság egészére, de mind a fővárosban, mind vidéken jellemző az erős többségre.

⁵⁰ *Cigányok, honnét jöttek – merre tartanak?*, 11.

György és Bán Géza 1957-es megállapításának az újbóli kinyilatkoztatása.⁵¹ Az indoklás szerint nem vonatkoztathatók rájuk a magyarországi nemzetiségek jellemzői. A folytatásból azonban kiderül a pártkongresszus megállapítása mögötti szándék: „ugyanis nem egyszerűen hátrányos helyzetű csoportként kell kezelni” a cigányságot. A döntés tulajdonképpen azt jelenti, hogy az állampárt felismerte: külön kezelendő a cigányság „mint etnikum”, s külön, mint hátrányos helyzetű csoport. Ez a felismerés a cigánysággal kapcsolatos szociális problematika lényegét érinti mind a három korszak vonatkozásában. Vagyis tulajdonképpen azért tagadja meg a kisebbségi jogokat az állampárt a cigányságtól, hogy így integrálni tudja – erőszakosan – a *dolgozó Magyarország* rendjébe. Ez végül nagyban megnehezítette a cigányságon belüli autonóm integrációt, s csak az egyéni integrációnak kínáltak lehetőséget.

Mint említettem, ez a felismerés nem segítette, hogy ezzel együtt vagy ennek ellenére átfogó, máig sikeres szociális rendezést hajtsanak végre; a fenti Valuch-idézetből fakadó következtetések ezt jól summázzák. Solt Ottilia erős kritikát tartalmazó soraiból⁵² az is kiderülhet számunkra, hogy az államszocialista rendszer teljes foglalkoztatottságot megcélzó, központilag irányított és tervezett gazdaságában milyen szerep jut a cigányságnak, illetve a szociálpolitikának. Ennek leghosszútávúbb eredménye, a (vidéki) ipartelepítés által generált segédmunkás-kereslet – mint a rendszerváltozás után kiderült – csak átmenetileg csökkentette a cigányság perifériára szorultságát. Solt Ottilia kutatásából kiderülnek a (fő)városi cigányság rétegződésének mikéntjei és határai. Egyfelől létezett egy horizontális tagozódás, amely a városba költözés vagy költöztetés (!)⁵³ idejétől függött, ugyanis az átgondolt szociálpolitika hiánya ellenére a városba való költözés – ebben az időszakban – még együtt járt a lassú felemelkedéssel. Ez azonban igaz a nem-cigány szegénységre is. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy a korábbi városi szegénység lassú felemelkedése után, a tulajdonképpen „megüresedett helyre” érkezett vidékről a város felszívó hatására a korábbi szegénység státuszával megegyező szociális szinten élő cigányság.⁵⁴ Ezt jól szemlélteti például a volt Illatos úti nyomortelep, a „dzsumbuj” lakossági összetétele. A telep eredetileg a Horthy-korszakban épült a városszéli nyomortelepek kiváltására. A szóban forgó folyamatok következtében, melyek kezdete 1959 és 1961 közé tehető,⁵⁵ a háztömbök (részleges) lebontásáig a telep egyre inkább homogén cigányteleppé vált.⁵⁶

⁵¹ NAGY: *I. m.*, 11.

⁵² SOLT: *I. m.*, 345.

⁵³ Ez összefügg a fent említett ipartelepítéssel és annak munkaerőigényével.

⁵⁴ SOLT: *I. m.*, 188–189.

⁵⁵ *Uo.*, 194.

⁵⁶ Lásd például az alábbi 2009-es beszámolót: <http://cotcot.hu/cikk/2009/04/29/a-dzsumbuj-testkozolbol>.

2. kép

Az Illatos úti nyomortelep, a „dzsumbuj”⁵⁷

A cigányság proletarizálódása, ami ezen horizontális tagozódáson belül természetesen más-más életminőséget jelentett, egyszerre vezetett a hagyományos világból való kiszakadáshoz, illetve átmeneti lassú felemelkedéshez. Ennek hatásai Solt szerint ott is tetten érhetőek, hogy a városi lakosság szeme elé került a cigányság szociális státusza.⁵⁸ Ennek következményei pedig a rendszerváltozás után egyre súlyosabbá váltak, a 2010-es évek egyik legmarkánsabb társadalmi feszültségének alapját képezve. (A jelenség gyökerei eddig az időszakig, az 1960-as évekig nyúlnak vissza.) A cigányság többsikű rétegződése, a városba áramlás természetesen nem szívtá el a vidéki cigányság egészét. Solt Ottilia utal rá, hogy a legszegényebb réteget a telepen élő, hagyományos munkát végző, alultáplált toll- és fémgyűjtők képezték.⁵⁹ Ennek fényében érthető, hogy miért jutott csak az átlagjövedelem fele a cigány lakosságra.⁶⁰ Ezen a ponton fontos megjegyezni, hogy érdemes nagyobb folyamat részeként értékelnünk a cigányságra jellemző hagyományos munkavégzést. Ahogy azt már másutt kifejtettem,⁶¹ a 19. század második felétől az ipa-

⁵⁷ A kép forrása: <http://indafoto.hu/jamming/image/14416301-21alb6al/user>.

⁵⁸ SOLT: *I. m.*, 190.

⁵⁹ *Uo.*, 196–197.

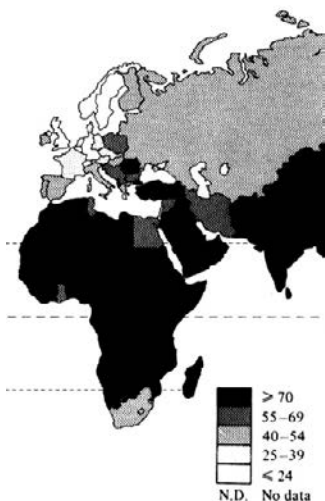
⁶⁰ *Uo.*, 208.

⁶¹ BALOGH-EBNER: *I. m.*, 5.

rosodás hatására szakadt le a vidéki cigányság, a szocialista iparosítás ennek tehát egy újabb lendületet adott, de ez nem járt a vidéki cigányság hagyományos munkavégzésének teljes megszűnésével. A magyarországi cigányság helyzetére ható erőknek, illetve maguknak a változásoknak az ismertetése előtt azonban érdemes az egész ország helyzetét és strukturális alakváltozását tárgyalni. Ennek oka egyrészt abban kereshető, hogy a cigányság egyfelől Magyarország szerves része, illetve ennek a csoportnak a legelmaradottabb szegmensei éppen helyzetüknél fogva teljes egészében ki vannak szolgáltatva a globális folyamatoknak és az ország gazdasági helyzetének éppúgy, mint az egész országot érintő – tehát nem csak cigányokra vonatkozó – átfogó szociális és gazdaságpolitikának. A korszak teljesítményeinek ismertetése után tehát annak egyfajta summázásként választ is kaphatunk a magyar társadalomba egyfajta „mikrotársadalomként” beágyazott cigányság alapkérdéseire is.

Szociális viszonyok 1973 után

A szociális politika sikere – a szocializmus eszmerendszere és legitimizáló ideológiája miatt – erősen a gazdaságpolitikai eredményektől függött. Azaz a gazdasági sikerektől és a szocialista kollektívától várták a problémák megoldódását. Emiatt fontos megvizsgálni a korszakban folyó tervek és beruházások szociálpolitikai vetületeit, amelyek így egy nagyobb ívű rendezési elképzelésre világíthatnak rá. Romsics Ignác kimutatja, hogy

a mezőgazdasági termelés visszaesésének megakadályozására és a növekedés megindítására tett reformok nem váltottak ki a brezsnyevi Szovjetunióban megelégedést, így az kezdeményezéseket visszanyesték, és a félfordulat hatására jelentősen csökkent a termelés.⁶² Ez az intézkedés egyfelől a felvásárlási árak csökkenésével, másfelől a mezőgazdasági munkahelyek számának csökkenésével a szegényebb rétegeket érintette a legrosszabban. Ez szoros kapcsolatban van a mezőgazdasági munkásság – fent már említett – elvándorlási trendjével. Ezt a folyamatot természetesen be lehet állítani pozitív fejlődésnek is, ha csak azt a számadatot nézzük, hogy a mezőgazdaságban dolgozók aránya folyamatosan csökkent a korszakban (1970-re már 25%-ra)⁶³ –, és ezt összehasonlítjuk a fejlettebbnek tekintett nyugati államok szintjével.

*A mezőgazdasági munkásság megoszlása az 1950-es években*⁶⁴

⁶² ROMSICS: *Gazdasági reformok a Kádár-korban*, 119.

⁶³ *Uo.*, 117.

⁶⁴ David B. GRIGG: *Population Growth and Agrarian Change. A Historical Perspective*, Cambridge University Press, Cambridge, 1980, 6.

Az 1930-as évekkel ellentétben a szocializmus válsága a mindennapokban nem volt olyan radikálisan tapasztalható: a statisztikai adatok, a szociális jellegű kiadások és a beruházások is nőttek, az ország lemaradása valamelyest csökkent is a nyugati államokhoz képest. Az 1973-as válság magyarországi hatásával kapcsolatban megállapíthatjuk, hogy jóval összetettebb problémáról van szó, mint negyven évvel korábban. Egyfelől beszélhetünk strukturális válságról, amely a szocialista tervgazdaság szervezetéből fakadt, másrészt pedig beszélhetünk arról a lassú hanyatlásról,⁶⁵ ami az egyre növekedő hitelfelvételből fakadt. Ebben az értelemben az 1973-as válság Magyarországra késleltetve ért el, ez pedig egyszerre jelentkezett a szocialista struktúrák összeomlásával a rendszerváltozás után. Az MSZMP vezetősége tehát éppen a Valuch Tibor által is leírtak miatt⁶⁶ kerülni akarta a szociális problémák kiéleződését, ezért az export–import mérleg egyre inkább romló mutatói ellenére folytatta a szociális beruházásokat.

A valós szociális intézkedések mellett sor került a rendszerre nehezedő szociális igényeket csökkentő, hangulatjavító intézkedésekre is. A fiatalok mellett a rendszer igyekezett az egyre nagyobb hányadot kitevő nyugdíjasok és nyugdíjas korúak szociális ellátásáról is gondoskodni. Azonban a teljes szociális ellátás ellenére ekkor még nem illette meg a nyugdíjasokat a teljes díjmentesség a közlekedésben, összesen 4 menettérti és 8 egyszeri utazásra szóló 50%-os jegyet válthattak évente.⁶⁷

Összességében elmondható, hogy a magyar jogalkotók átfogóan kívántak foglalkozni a magyarországi szociális problémákkal. Sőt ezen túlmenően a nemzetközi esélyegyenlőségi standardokat is alkalmazni kívánták, melyeknek egy része – mint a nők politikai jogainak biztosítása (1955. évi 15. tv.) csupán formális maradt az egypártrendszer miatt. A jobbra szocialista országokkal kötött szociálpolitikai egyezmények lehetővé tették a külföldi tapasztalatok adaptálását.⁶⁸

A szocialista rendszer mérlege, hatásai

Lezáratlan maradt még a szocialista rendszer szociálpolitikájának értékelése, és a cigánysággal kapcsolatos elemzésemet is csak az 1973-as válságig vittem el, s éppen a vizsgált korszak intézkedéseit nem tárgyaltam. Éppen a rendszer mérlegének felállításánál vélem helyesnek a cigányság helyzete és a rávonatkozó szociálpolitika összefoglalását. Eljárásomat az magyarázza, hogy – mint látni fogjuk – a rendszer összeomlása után a legvédtelenebbül hagyott réteg pont a magyar cigányság volt. Azaz a rendszer hibáinak feltárása során a legmélyrehatóbb következtetéseket e csoport szociális problémáinak kezelése során mutatkozó eredményekből és kudarcokból vonhatjuk le.

⁶⁵ Ferge Zsuzsa kiemeli, hogy e hanyatlás jelei eleinte nem mutatkoztak, de az 1980-as évek elejétől-közepétől vált az adósságspiráltól a rendszer egyre gyengébbé a szociális beavatkozás terén: FERGE: *I. m.*, 109.

⁶⁶ VALUCH: *I. m.*, 68.

⁶⁷ *Uo.*, 274–284.

⁶⁸ *Uo.*, 291–293.

A hitelfelvétel és a külső forrásoktól való függés miatt a rendszerváltozás – amely a gazdasági modell leváltását is jelentette – alapjaiban tette próbára nemcsak magát az államháztartást, hanem a szociális hálót, sőt magát társadalmat is. Valuch Tibor az emlékezetpolitika felől közelíti meg a Kádár-éra szociálpolitikai eredményeit, s nyilvánvalóvá teszi, hogy a rendszerváltozás utáni évekből visszatekintve a hatalmas munkanélküli tömeg a szocializmus viszonylagos szociális biztonságát erősen felülértékelt. Kérdés, az államszocialista rendszer szociális modellje vajon mennyire tehető felelőssé az 1990-es években létrejövő szociális problémákért. Illetve amennyiben felelősség terheli – és véleményem szerint terheli – a szociális modellt, akkor az mire vezethető vissza.

A cigánysággal kapcsolatos szociálpolitika az 1970-es évektől a már vázolt modell alapján többarcú volt. Egyfelől gazdasági teljesítmények révén kívánták felszámolni a hivatalosan nem létező szegénységet. E szemlélet jól illeszkedik az 1961-es párthatározat taglalta rendszerbe, amely szerint a cigányságot nem etnikumként, hanem társadalmi réteggként kell kezelni. Azonban fontos megemlíteni, hogy ezen túl léteztek direkt szociális intézkedések, amelyekkel a rendszer a cigányság felzárkóztatását célozta. A vonatkozó 1965/II. 18. ÉM-PM sz. rendelet alapján előirányozták, hogy 15 éven belül fel kell számolni a nem megfelelő „cigány-, barlang- és más hasonló lakásokból álló telepeket”. Azt ugyan a rendelet nem írja pontosabban körül, hogy ez mit jelent, s mi minősül cigánylakásnak vagy „hasonló”-nak. Kétségtelen azonban, hogy a rendelet cigánytelep-szanálási terve a 15 év leletével még részben teljesítetlen maradt: 1979-ben, a 15 éves periódus végén egy minisztertanácsi határozatban fogalmazták meg, hogy „tovább kell fejleszteni a cigánylakosság egészségügyi és szociális ellátását” (1076/1979/VII.12. Mt. H.). Ez egybevág Michael Stewart megfigyeléseivel, miszerint 1984-ben a cigány lakosság 12-15%-a még mindig cigánytelepeken élt.⁶⁹ Az 1979-es MSZMP-párthatározat szerint azonban „a cigányok a szocialista társadalom egyenjogú tagjaivá váltak, beilleszkedtek a társadalomba”.⁷⁰ Valóban születtek eredmények a telepek felszámolásában – ha a programban foglaltakat végigvinni nem is sikerült –, és a oktatásra vonatkozó hivatalos statisztikai adatok is alátámasztani látszanak a nyilatkozatban foglaltakat. Dupcsik Csaba rámutat, hogy a hivatalos adatok szerint ugyan a cigány gyerekek 90%-a iskolába járt, azonban a közép- és felsőoktatásban arányuk messze alulmarad a társadalmi átlaghoz képest.⁷¹

Békési András rámutat, hogy Kádár János nem akart nagyobb teret engedni a cigányságpolitikának, felfogása szerint „a gyakorlatban az élet viszi a dolgot a megoldás irányába”.⁷² Stewart ezt a felfogást, amely tulajdonképpen egyet jelent a már többször vázolt általános szociálpolitikai elképzeléssel is, a következőképpen képletben vázolja fel:

⁶⁹ Michael Sinclair STEWART: *Daltestvérek. Az oláh cigány identitás és közösség a szocialista Magyarországon*, T-twins – MTA Szociológiai Intézet – Max Weber Alapítvány, Budapest, 1994, 77 (http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf11166.pdf).

⁷⁰ BÉKÉSI András: *Nem hozott eredményt a cigányság „megjavitása”*, Múlt-Kor 2009. szeptember 3., <http://multkor.hu/cikk.php?id=26544&pId=3>.

⁷¹ DUPCSIK: *I. m.*, 143.

⁷² BÉKÉSI: *I. m.*, 4.

(cigány) + (szocialista bérmunka + lakás) = (magyar dolgozó) + (cigány folklór).⁷³ Ez a képlet valamelyest finomodott ugyan 1977–79⁷⁴ után, de a szociálpolitikai felfogás a rendszerváltozásig alapvetően nem módosult. Ennek kulturális vetületeivel nincs lehetőségem foglalkozni, s nem is kapcsolódik szorosan a kutatási anyaghoz; de Steward munkája felhívta a figyelmet az egységes integrációs terv hiányából fakadó más jelenségekre is. A szerző kimutatja egyfelől, hogy az azonos státuszú munkapozíciókban a cigánysághoz tartozó munkás bére legkevesebb 7, legfeljebb 35%-kal kevesebb, mint a nem-cigányok bére.⁷⁵ A cigányoknál a háztartások felszereltsége hírközlő eszközök, robotgépek, vagy autók tekintetében jóval szegényesebb.⁷⁶ Míg az előbbi tényező alapvetően a teljes modellt kérdőjelezi meg, addig az utóbbi adat az esélyegyenlőség hiánya miatt lassítja az integrációs folyamatokat.

Mint azt a cigányság példáján láthattuk, a szocialista rendszer hatalmas erőfeszítéseket tett a szegények felzárkóztatására az 1960-as, 1970-es, illetve az 1980-as években, de ez utolsó periódusban már kisebb mértékben. Az oktatási rendszer a Horthy-korszakhoz képest nagyobb mobilitást kínált a szociálisan rászorulóknak, a tandíj megszűnése és az ideológiai prioritások több alsó népcsoporthoz tartozó számára tették lehetővé a felsőoktatásban való részvételt. A Rákosi-rendszerhez képest pedig jelentős politikai enyhülésről is beszélhetünk, a totális terror megszűnése, illetve csak bűjtatott formában való gyakorlása a gazdasági reformokkal együtt a hiánygazdaságból adódó tömeges éhezés eltűnéséhez vezetett. A hatalmas lakótelepek, több mint másfélmillió lakás építése pedig megteremtette a mai magyar állapotok alapját is. A szervesen fejlődés, illetve erőltetett modernizáció következtében azonban a vidéki társadalom egyes elemei a városokba vándoroltak, ami a városi szegénység – s főképpen Budapesten –, elsősorban az új típusú városi szegénység sorait gyarapította. Ezáltal a korábbi városi szegénység ha nem is fokozódott, de utánpótlást kapott. A szegénység legitimációs okokból való rendszerszintű tagadása miatt a szocialista állam képtelen volt a szegénység problémáját átfogóan rendezni. A fent citált Kádár-idézet alapján kijelenthetjük, hogy a rendszer túlságosan bízott a teljes foglalkoztatottság problémamegoldó hatásában. Ez ugyan valóban integráló hatással van a leszakadó társadalmi csoportokra, de ez nem jelent teljes integrációt, ami jól látható a cigányság általános iskolát követő továbbtanulási mutatóiban. Hozzátehetjük, hogy az ipari segédmunkási státusz az integráció alacsony fokát jelenti, s éppen a rendszerszintű programok, valamint a kulturális felzárkóztatás hiánya a (kényszer!)integrációból adódó súlyos konfliktusok kialakulását vitette előre. A szocialista tervrendszer rugalmatlanságából és rossz termelési mutatóiból adódó 1973-as válság továbbgyűrűzött egy likviditási válság felé, ami hatásait tekintve éppen a társadalom alacsonyabb státuszú, félig integrált csoportjaira jelentette a legnagyobb veszélyt. A sokszor említett Valuch-idézet eredeti kontextusa – a gulyáskommunizmus pozitív képe

⁷³ STEWART: *I. m.*, 71.

⁷⁴ Pozsgay Imre 1977-es felvetésére 1979-ben az MSZMP PB megadta a magyarországi cigányságnak az „etnikai csoport” státuszt; lásd *Uo.*, 72.

⁷⁵ *Uo.*, 86.

⁷⁶ *Uo.*, 96.

mint a Kádár-kori nosztalgia megjelenése – jelenti éppen e félig befejezett integráció magyarázatát. Az 1973-as válság nyomán, majd a rendszerváltozást követően elszaladó infláció, a növekvő munkanélküliség, a szocialista állam zárt (ál-)biztonságérzetének megszűnése eredményezhetett ilyesféle nosztalgiát.

Kötélfonó, Apatin, 1907 előtt (Néprajzi Múzeum, F 8487)